

ŠTÚDIE

LEGISLATÍVNO-PRÁVNÝ RÁMEC UHORSKÉHO VOJENSTVA DO SKLONKU 14. STOROČIA

VLADIMÍR SEGEŠ

SEGEŠ, V.: Legal legislative Framework of Hungarian warfare by the End of the 14th century. *Vojenská história*, 3, 1, 1999, pp 3 – 19, Bratislava

The subject of this study constitutes the issue of legislative modifications concerning the Hungarian warfare in the Middle Ages. In the introduction the author presents the definition of the military law, which was recorded on the basis of *Decretum Gratiani* for Hungarian legal practice in the most distinguished Hungarian legal work (collection of customary law) called *Tripartitum* (released in 1514). In part I, the author paid attention to the development of the Middle Ages law focusing on the Hungarian legal system. He explains several legal notions and relations, approaches the sources of law with the emphasis on the customary law, act, decree, privilege. Already the statutes of the first Hungarian kings (mainly Stephen I. and Koloman) regulated the field of warfare, but not very systematically. The provisions represent the basis for highlighting the social-legal status of the members of various spheres of Hungarian society (*miles, civis, civilis*). The author regards Ondrej II's Golden Bull (1222) as the first more complex legislative basis of Hungarian warfare. The appropriate articles of this bulla are analyzed in details are compared with the actual theories of Slovak and Hungarian historians. Moreover, the author deals with all renovations of the Golden Bulla (1231, 1267, 1290, 1351, 1384) with respect to eventual differences. On the basis of legal and chronicle sources he summarizes the organizational model of Hungarian military forces since the second half of the 13th century up to the end of the 14th century.

In conclusion he quotes several *Tripartita* provisions, which reflect the military facts not appearing in the legislative-legal modifications.

Military History. Slovakia. Hungarian warfare in the Middle Ages. The Legislation till the end of the 14th century.

„*Vojenské právo tvorí zvyklosť začatia vojny, uzatváranie spojeneckých záväzkov, útok na nepriateľa na dané znamenie. Ďalej uvedenie si vojenských hanebností, to jest ich potrestanie, ak niekto dezertuje z miesta. Ďalej spôsob vojenčenia, stupeň (vojenských) hodností, poctenie odmenami, keď je napríklad udelený ozdobný veniec alebo reťazový náhrdelník. Ďalej rozhodovanie o koristi, o jej spravodlivom rozdelení podľa hodnotnosti a pričinenia sa osôb, a panovníkovom podiele.*“¹ Doslova takto postuloval vojenské právo najvýznamnejší uhorský stredoveký právnik a neskôr začas dokonca uhorský palatín Štefan Verbóci v zbierke platného stredovekého uhorského súkromného a čiastočne aj verejného obyčajového a zákonného práva s názvom *Trojdielne spracovanie obyčajového práva slávneho Uhorského kráľovstva a pripojených krajín* (*Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum*), skrátene nazývaného *Tripartitum*,² ktoré roku 1514 schválil uhorský snem a roku

¹ „*Jus militare: est belli inferendi solennitas, foederis faciendi nexus, signo dato congressio in hostem. Item flagitii militaris disciplina, hoc est: castigatio, si locus deseratur. Item stipendiorum modus, dignatum gradus, praemiorum honor: veluti dum (sic, správne cum – V. S.) corona, vel torques donatur. Item praedae decisio, et pro personarum qualitibus, et laboribus justa divisio, ac principis portio.*“ *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. Werbőczy István Hármaskönyve (ďalej CJH – Tripartitum). Prologus, 4. Titulus. Budapest 1897, s. 28. Skrátene citujeme Tripartitum takto: najprv uvádzame rímskou číslicou časť (diel, resp. prol. – prológ) potom arabskou číslicou titul – tit. a napokon číslo paragrafu, resp. počiatok titulu (principium).*

² Brillantný rozbor takmer pred sto rokmi podal KADLEC, K.: *Verbőczyovo Tripartitum a soukromé právo uherké i chorvatské šlechty v něm obsažené. Praha 1902. Túto prácu českého právneho historika – podľa nášho názoru – zatiaľ neprekonala ani produktívna maďarská historická a historicko-právna veda.*

1517 vyšlo prvýkrát tlačou. Vzápätí však musíme dodať, že Verbőcioho podanie vojenského práva nie je originálne, takmer úplne ho prevzal z právnej zbierky *Concordantia discordantium canonum*, všeobecne a zjednodušene nazývanej *Decretum Gratiani*,³ ktorú v polovici 12. storočia zostavil Gratianus, profesor práva na bolonskej univerzite. Gratianova zbierka bola zahrnutá do *Corpus iuris canonici*. V atmosfére stredovekého univerzalizmu bolo prirodzené a pochopiteľné, že kanonické právo významne ovplyvnilo aj uhorské stredoveké (a vôbec feudálne) právo, a to dokonca vo väčšej miere než rímske právo.⁴

Čo vlastne vieme o vzťahu práva a vojenstva v stredoveku? Akými legislatívno-právnymi princípmi sa vyznačovala uhorská spoločnosť v stredoveku? A osobitne akú úlohu zohrávalo zákonodarstvo, resp. aký bol jeho podiel v uhorskom stredovekom vojenstve? Základné aspekty tejto problematiky sa pokúsime rozvinúť v nasledovných riadkoch.

Podľa bežnej poučky základom legislatívy a konkrétnych právnych noriem sú spoločenské vzťahy medzi ľuďmi, čiže medziľudské vzťahy, a cieľom legislatívy je zasa cieľavedomá úprava týchto vzťahov.⁵ Hlavný cieľ a poslanie zákonov treba vidieť v tom, že jednak chcú napraviť všeobecné neduhy nahromadené v istej dobe a zároveň majú riešiť všeobecné požiadavky i potreby doby. V tejto súvislosti maďarský právny historik László Erdélyi poukázal na to, že ide o procesualný a experimentálny sa opakujúci jav, v mnohom podobný fyzikálnym pokusom.⁶ Tento názor možno rozviesť do konštatovania, že zákony a vlastne všetky legislatívne normatívy a právne akty i úkony sú indikátorom, ktorý všestranne dokumentuje subjektívne

i objektívne úsilia a tendencie spoločenského života, rozvoj, stagnáciu i úpadok spoločnosti, jej vrstiev a tried. Najmä pre štúdium starších dejín predstavuje každý zachovaný právny normatívny dokument a prameň prvotného významu. Je nám pritom zrejmé, že vnímanie a posudzovanie istého procesu či javu alebo istej ustanovizne len cez zákonodarstvo je spojené s rizikom zúženosti či dokonca deformácie obrazu o danej skutočnosti. Ako hlavný limitujúci faktor pôsobí najmä to, že zákon síce na jednej strane odráža a súčasne reaguje na reálnu skutočnosť, na druhej strane však vo významnej miere vyjadruje iba želanie a verejnú vôľu zákonodarcu. Na plejáde príkladov by sa dalo doložiť, že ani najlepší a subjektívne optimálny zámysel pretavený do konkrétneho normatívu (zákona) sa nie vždy podarí v praxi realizovať. Z viacerých faktorov determinujúcich túto skutočnosť by sme chceli poukázať najmä na efekt samoregulácie.⁷ Zjednodušene povedané, „zlý zákon“, čiže zákon nezodpovedajúci a odporujúci objektívnemu stavu a vývoju sa v živote neujme, aspoň nie naddlho, lebo sa jednoducho nerešpektuje. Rovnako to platilo aj v stredoveku, a nepomohlo ani to, keď sa záväznosť plnenia zákona vynucovala.

Pri rozbere a zhodnotení ktoréhokoľvek legislatívno-právneho normatívu je z metodologického hľadiska nevyhnutná viacnásobná komparácia. Jednak s obdobnými normatívmi vydanými predtým a aj potom, jednak so zákonmi protichodne regulujúcimi danú skutočnosť

³Porovnanie a citáciu príslušnej pasáže podáva KADLEC, K.: c. d., s. 45.

⁴O prameňoch, východiskách a pôvodoch uhorského práva v stredoveku hutne informuje BÓNIS, Gy.: Középkori jogunk elemei. Budapest 1972.

⁵Takto napríklad in: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000 – 1526, évi törvények (ďalej CJH 1000 – 1526). Budapest 1899, s. XXII.

⁶ERDÉLYI, L.: Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig. Budapest 1942, s. 131.

⁷Princíp samoregulácie je rozpracovaný i pertraktovaný vo viacerých vedách, zo spoločenských vied napr. v sociológii a psychológii, v historickej vede sa však aplikuje len zriedkavo, hoci s historickým procesom úzko súvisí. Samoregulácia či samoregulačná schopnosť je totiž daná každému biosystému; v človečenstve sa prejavuje na biologickej, psychickej i sociálnej úrovni, pričom ide o viacobsahový a hierarchizovaný proces. Základnú podstatu samoregulácie vidíme v tom, že nielen človek, ale aj akékoľvek spoločenstvo (čiže súbor jedincov istého mikro- či makrokolektívu od rodiny cez štát až po civilizáciu) sa riadi (samoreguluje) predovšetkým podľa mechanizmov a princípov, ktoré rešpektujú jeho existenciu a vlastnú prirodzenosť, lebo inak by narastajúca deformácia buď zmenila ráz (identitu) daného subjektu alebo vyvrcholila priamo do kolapsu. Na uvedený problém poukazuje preto, lebo takto chápaná samoregulácia je nepochybne relevantná aj v právnych vzťahoch, predovšetkým v recipovaní právnych noriem, o čom sa zmieňujeme ďalej aj v súvislosti s obyčajovým právom.

a v neposlednom rade aj s historickou realitou, čiže v kontexte celospoločenského diania. Vytýčený bádateľský model sa nám však v priebehu riešenia stanoveného problému a spracúvania štúdie nepodaril naplno dosiahnuť, najmä vzhľadom na stav prameňnej bázy, prístupnosti či presnejšie nedostupnosti mnohých dokumentov, ako aj staršej vedeckej literatúry.

Uhorský stredoveký právny systém bol rozmanitý i zložitý.⁸ Poznanie jeho viacerých stránok sťažuje najmä okolnosť, že uhorská právna prax až do konca 12. storočia nevyžadovala spisovanie, čiže uzatváranie právnych aktov aj písomne. Dovtedy sa podľa starého zvykového práva aj väčšina kráľovských donácií realizovala iba ústne v prítomnosti svedkov. Okrem krajinského šľachtického práva jestvovali aj rôzne partikulárne práva jednotlivých stavov, sociálnych skupín a vrstiev, napríklad právo mestské, banské, lénne, cirkevné, cechové a ďalšie. Uhorské šľachtické právo vypomáhalo partikulárnemu právu v prípade absencie potrebnej partikulárnej normy. Dominantnosť šľachtického práva v Uhorsku sa prejavovala aj v tom, že len ono vymedzovalo pôsobnosť partikulárnych práv.

Hlavnou formou uhorského stredovekého (a vlastne aj feudálneho) práva bolo obyčajové či zvykové právo. Platnosť obyčajového práva bola podmienená tromi faktormi:

○Právna obyčaj, čiže právna zvyklosť musela vzniknúť z ustálenej praxe, ktorá vyjadrovala všeobecné presvedčenie o správnosti obyčaje;

○používanie obyčaje trvalo dlhší čas;

○obyčaj mala právny obsah.

Takáto obyčaj mala trojaký účinok: interpretovala, nahrádzala a súčasne rušila zákon. Znamenalo to, že zmysel zákona sa zdôvodňoval obyčajou, a keď nejestvoval právny (zákonný) predpis, platila obyčaj. Napokon, ak bola obyčaj v rozpore s predchádzajúcim zákonom, rušila platnosť časovo predchádzajúceho zákona. Len výnimočne, keď v niektorej právnej oblasti nastali podstatné zmeny, vznikli pochybnosti alebo sa obyčajové právo zneužívalo, prejavila sa potreba doplniť právne predpisy zákonodarstvom.⁹ Je všeobecne dostatočne známe a analýza právneho vývoja potvrdzuje, že tvorba právnych noriem bola oddávna súčasťou jurisdikcie, zákony vznikali nie v záujme systematickej regulácie jednotlivých sfér života spoločnosti, ale predovšetkým pre potreby súdnictva, takže až do konca stredoveku pretrvávala faktická podriadenosť zákonodarstva voči súdnictvu.

Spomínaný L. Erdélyi – na základe obsahového rozboru všetkých dostupných uhorských zákonov – označil uhorské zákonodarstvo v období rokov 1222 – 1526 (ojedinele a azda v duchu historického romantizmu) ako obdobie rytierstva (maď. *lovagkor*). Jeho charakteristickou črtou je podľa neho vojenská vernosť (*katonai hűség*) a ozbrojená služba (*fegyveres szolgálat*), za hlavný neduh tohto obdobia považuje „zneužívanie zbrani na úkor existenčnej a majetkovej bezpečnosti“, čiže inými slovami, svojvoľné ozbrojené činy ohrozujúce život a majetok.¹⁰ Preto sa aj naprostá väčšina uhorských stredovekých zákonov a zákonných článkov venuje súdnictvu, po skupine cirkevných zákonov nasledujú zákony upravujúce dane, peňažníctvo a clá, čo do počtu na štvrtom mieste sú zastúpené vojenské normatívy. Až za nimi počtom nasledujú majetkovoprávne a obchodnoprávne zákony, len málopočetné sú zákony ústavného a verejnosprávneho charakteru a relatívne najmenej zákonov upravuje oblasť vnútornej bezpečnosti.¹¹

Slovenský právny historik Štefan Luby kategorizoval dva pramene vzniku práva: materiálne a formálne. Za materiálne pramene považuje všetky skutočnosti, ktoré priamo alebo nepriamo prispievali k vzniku práva, čiže vlastne všetky javy vtedajšieho sociálneho života, a to nezávisle

⁸Základný a všeobecný prehľad podávajú príslušné kapitoly učebnice pre právnické fakulty MALÝ, K. – SIVÁK, F.: *Dejiny štátu a práva v Česko-Slovensku do roku 1918*. Bratislava 1994. Podrobnejšie sa celkovým právnym vývojom a jednotlivými otázkami zaoberá LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava 1946. Dobrý prehľad obsahuje aj maďarská príručka CSIZMADIA, A. – KOVÁCS, K. – ASZTALOS, L.: *Magyar állam és jogtörténet*. Budapest 1972.

⁹MALÝ, K. – SIVÁK, F.: c. d., s. 61.

¹⁰ERDÉLYI, L.: c. d., s. 129 – 132.

¹¹Tamže, s. 132 – 133.

od toho, či tvorili súčasne aj formu práva, sem patrí predovšetkým práva veda a súdna prax. Formálne pramene vzniku práva predstavujú skutočnosti, ktoré jednak spôsobovali vznik práva v minulosti a jednak tvorili aj formu jeho vonkajšieho prejavu, čiže boli svojou formou vzniknutým právom; sem možno zaradiť obyčajové právo, zákony, nariadenia, privilégia, štatúty, Tripartitum, dočasné súdne pravidlá a decízie,¹² pričom posledne dva menované pramene sú novoveké.

Ako sme už uviedli, uhorské stredoveké právo malo v zásade dve základné formy – obyčaj a zákon, pričom za zákony možno považovať aj dekréty, privilégia a štatúty. Zákon v stredoveku nebol však najvyššou a ani všeobecne záväznou právnou normou, ako by sa dnes zaiste domnieval každý neodborník. V Uhorsku sa dokonca vytvorila osobitná hierarchia i konkurencia právnych prameňov, o čom napríklad podáva svedectvo tzv. Šomod'várska formulárová zbierka z druhej polovice 15. storočia.¹³ V samotnej zbierke i v sprievodných glosách sa vlastne načrtáva a vysvetľuje zložitost' uhorského právneho systému. V jednej z glos sa hovorí o miestnej právnej zvyklosti označovanej ako *consuetudo*, krajinská obyčaj sa označuje ako *lex*, pod čím sa chápe zákon, ktorý či už skutočne alebo podľa všeobecnej mienky vytvorili prechádzajúci králi a prax ho akceptovala. Rozdielnosť právnych prameňov je vyjadrená nanajvýš pregnantne: „*Et sic differentia est inter legem et consuetudinem, ac ius et decretum.*“ (A tak jestvuje rozdiel medzi zákonom a právnou obyčajou, a ďalej právom a dekrétom.) Hierarchický rozdiel medzi zákonom označovaným ako *lex* a zákonom označovaným ako *decretum* sa v glose zdôvodňuje tým, že dekrét je veľmi známy v praxi, takže neznalosť dekrétu (*a teda vlastne jeho nerešpektovanie* – podč. V.S.) nepodlieha trestu. Ešte prekvapujúcejší je prípad, keď si žalobca môže spomedzi štyroch právnych prameňov – dávnej zaužívanej obyčaje, miestneho zvyku, kráľovského dekrétu alebo všeobecnej spravodlivosti – vybrať jeden, podľa ktorého bude vynesený rozsudok.

Podľa tradičného dobového chápania sa od práva požadovalo, aby bolo „staré a dobré“.¹⁴ Touto okolnosťou bola vlastne daná supremácia obyčajového práva v Uhorsku počas celého stredoveku. Mimoriadne obľúbenou formou práva bolo privilégium. Každé právo, ktoré nevzniklo z obyčaje, sa pokladalo za právo pochádzajúce z privilégia. Ako privilégium sa označoval každý dokument obsahujúci vznik, zmenu, zánik, existenciu alebo zabezpečenie práva, ako aj rozsudky, zmluvy a pod. Vzťah privilégia k zákonu a obyčaji spočíval v tom, že privilégium, ktoré vzniklo neskôr, nemohlo byť v rozpore s platným zákonom ani obyčajou, no privilégium, ktoré vzniklo pred zákonom, aj keď bolo v rozpore s ustanovením neskôr vydaného zákona, zostalo v platnosti, pokiaľ ho zákon výslovne nezrušil.¹⁵ Normotvorná právomoc bola predovšetkým v rukách panovníka, ktorý ju vykonával vydávaním dekrétov. Pokiaľ sa pojem dekrét (*decretum*) jednoznačne nevyhranil, označoval sa synonymicky aj ako *statutum*, *ordinatio*. Okolo roku 1320 sa však už zákon spomína v podobe *statutum seu decretum*, čo sa potom udomácnilo v ďalšej praxi. V 11. – 14. storočí sa dekréty nečlenili na články (lat. *articulus*), toto rozčlenenie je novodobé a plní vlastne pomocnú úlohu. Dekrét sa najčastejšie definuje ako zhodné prejavenie a vyhlásenie vôle panovníka a krajinského snemu. Podľa dnešného nazerania sa stredoveký dekrét považuje za zákon alebo záväzné nariadenie, ktoré bolo spravidla prejavom zhodnej vôle panovníka a kráľovskej rady.¹⁶

Oblasť vojenstva normatívne postihujú už zbierky dekrétov – či iným pomenovaním zákonníky – prvých uhorských kráľov, najmä Štefana I.¹⁷ a Kolomana.¹⁸ Jednotlivé ustanovenia vojenského charakteru, resp. dotýkajúce sa vojenstva sú však pomerne kusé a z obsahového hľadiska nesys-

¹²LUBY, Š.: c. d., s. 33 – 34.

¹³Príslušná pasáž z formulárovej zbierky je publikovaná a následne analyzovaná v modernom vydaní dekrétov a nariadení: DÖRY, F. – BÓNIS, G. – BÁCSKAI, V., *Decreta regni Hungariae 1301 – 1457* (ďalej DRH 1301 – 1457). Budapešť, 1976, s. 24 – 27, 54 – 57.

¹⁴Za všetky odvolávky dokumentujúce váhu „starého práva“ a obyčaje možno uviesť napríklad pasáž z 1. zák. čl. Dekréty kráľa Alberta z roku 1439: „...quod antiquas leges, et consuetudines regni, et libertates...“ CJH 1000 – 1526, s. 278.

¹⁵MALÝ, K. – SIVÁK, F.: c. d., s. 62.

¹⁶K vývoju pojmu a spoločenskej úlohe dekrétu v stredoveku pozri DRH 1301 – 1457, s. 15 – 31, 45 – 46.

¹⁷CJH 1000 – 1526, s. 2 – 43.

¹⁸Tamže, s. 92 – 127.

tematické. Súvisí to s už uvedenou skutočnosťou, že zákony vznikali najmä z hľadiska potrieb súdництва. Z prvých uhorských zákonníkov viaceré ustanovenia súvisiace so spoločensko-štruktúrnymi vzťahmi detailne abstrahoval a na základe dôkladnej analýzy rozviedol Daniel Rapant na stránkach Slovenskej archivistiky v niekoľkých prácach nesúcich súborný názov *Drobné štúdie k slovenskému stredoveku*, v ktorých – ako je už z príslušných podtitulov zjavné – mimoriadne rezonuje aj vojenská problematika.¹⁹ Osobitne pritom treba vyzdvihnúť najmä štúdiu historicky i terminologicky osvetľujúcu štruktúru vojenských vrstiev v prvých dvoch storočiach Uhorského kráľovstva.²⁰ Z Rapantových zistení vyplýva, že najstarší názov pre vykonávateľov vojenskej, strážnej alebo ochrannej služby je jednak *civis*, jednak *miles*. Kým prvé označenie sa takmer jednoznačne viaže na strážcov a ochrancov hradu (*cives castris*), označenie *miles* sa spravidla vyskytuje v okolí kráľovského dvora na pomenovanie osobného strážcu či člena osobnej kráľovskej stráže – gardy (*militia*). Termín *miles* označoval aj najvyšších krajských a dvorných hodnostárov a veľmožov vôbec.²¹ *Milites* mali nielen vlastné domy (*domos*), ale aj dvory (*curtes*) ba dokonca pevnosti či tvrdze (*turres*).²² Vedľa týchto milesov – osobných strážcov a zaiste aj udržiavateľov verejného poriadku na veľmožských majetkoch, vyskytuje sa tento výraz aj v užšom zmysle, keď označuje skutočného rytiera – jazdca (*eques*) na kráľovskom dvore, ale aj v okolí jednotlivých kráľovských hodnostárov a veľmožov.²³ Pre bojovníkov na hradoch sa používa termín *civis*, *cives*. Boli vojenskou časťou hradného obyvateľstva (hradčania, *castrenses*). S hradčanmi žili spoločne na hradných pozemkoch a vykonávali aj vojenskú strážnu službu, v prípade potreby sa zúčastňovali na vojenských výpravách. Táto vrstva označovaná ako *cives* však netvorila osobitnú vojenskú kastu. *Cives* ostávali i naďalej vo zväzku hradčanov, s ktorými spoločne konali všetky ostatné povinnosti, pokiaľ práve nevykonávali občasnú strážnu službu na hrade v rámci týždenníkej služby ostatných hradčanov. Obrábali pôdu a odvádzali dávky i poplatky. V priebehu doby sa značne znížila ich vojenská zdatnosť, takže do vojenskej služby sa povolávali len v prípade všeobecnej pohotovosti. Postupne začali splyvať s hradčanmi (*castrenses*) a termín *civis* sa začal postupne používať na označenie vznikajúceho meštianskeho stavu v súlade s hradným pôvodom tejto spoločenskej vrstvy.²⁴ Pri rozboře spoločenskej kategórie *civiles* D. Rapant vychádzal z I. Kolomanovho zákonníka, a to kapitoly 35, 45, 80 a 81.²⁵ Termínom *civiles* sa označoval osobne slobodný (*liber*) podnájomca, usadený na služobnom pozemku (prídele) hradného *civesa*, voči ktorému zaujímal do istej miery nadradené postavenie, lebo bol osobne slobodný, aj keď služobne (hospodársky) aj závislý, kým *civis* bol závislý osobne i služobne. *Civiles* platili za užívanú pôdu 8 denárov, pričom polovicu tohto obnosu si mohli odsľúžiť, okrem poľnohospodárstva sa zaoberali aj remeslami.²⁶

Popri právnej obyčaji treba za komplexnejšie základné legislatívne východisko uhorského vojensktva považovať Zlatú bulu Ondreja II. z roku 1222.²⁷ Podľa klasického členenia, ktoré ob-

¹⁹RAPANT, D.: Drobné štúdie k slovenskému stredoveku. I. Provincia Wag. II. Dux Ruizorum. III. Filii jobagionum. In: Slovenská archivistika, 9, 1974, č. 1, s. 47 – 53, 53 – 61, 61 – 74; IV. Rutheni exercituantes (Bojovní Rusíni). In: Slovenská archivistika, 10, 1975, č. 2, s. 108 – 123; V. Milites, cives, civiles. VI. Liberi denarii. In: Slovenská archivistika, 11, 1976, č. 1, s. 89 – 106, 109 – 123; VII. Gens nostra. In: Slovenská archivistika, 12, 1977, č. 2, s. 57 – 66. Ich zhodnoteniu a prínosu pre slovenskú historiografiu sa venuje ŽUDEĽ, J.: Drobné štúdie k slovenskému stredoveku prof. D. Rapanta. In: Historik Daniel Rapant – život a dielo (1897 – 1988 – 1997). Martin 1998, s. 181 – 186.

²⁰RAPANT, D.: Milites, cives, civiles, c. d.

²¹Tamže, s. 90.

²²Tamže, s. 92.

²³Tamže, s. 92 – 93.

²⁴Tamže, s. 94 – 95.

²⁵CJH 1000 – 1526, s. 106, 108 – 110, 118.

²⁶RAPANT, D.: c. d., s. 96 – 102.

²⁷Poslednú kritickú edíciu Zlatej buly Ondreja II. podáva MARSINA, R. (ed): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, zv. I., Bratislavae 1971, s. 199 – 201. Rozboru Zlatej buly a všetkých jej renovácií v 13. storočí na pozadí historických udalostí sa podnetne venuje KRISTÓ, Gy.: Az Aranybullák évszázada. Budapest 1976. Portrét Ondreja II. a náčrt spoločnosti vo svetle Zlatej buly podávame v monografii Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska. (Ed.: SEGEŠ, V. – VIŠVÁDER, F.) Bratislava 1998, s. 109 – 116.

sahuje tzv. milénárne vydanie stredovekých uhorských zákonov²⁸ a ktoré rešpektuje aj maďarský najmodernejší a vedecky fundovaný lexikón včasných uhorských dejín,²⁹ sú ustanovenia rozdelené do 31 zákonných článkov, a tie prípadne do paragrafov.³⁰ Ťažiskom pozornosti Zlatej buly sú kráľovskí servienti (doslova služobníci, neskôr vlastne šľachtici – *nobiles*), ktorých sa dotýka spolu 11 článkov, a s výnimkou jedného z nich, sa im vo všetkých ostatných článkoch zaručujú rôzne výsady. Osobitnú, nižšiu vojenskú vrstvu predstavujú hradskí jobagióni, ktorých výsadám sa venuje jeden článok (19/1222³¹). Priamo a výlučne vojenstvu sú venované dva články (7. a 10.), ktoré vzhľadom na závažnosť prinášame v preklade i citujeme v plnom znení: „Ak kráľ chce viesť ťaženie mimo krajiny, servienti nie sú povinní ísť s ním, iba ak na jeho náklady, a po návrate nech sa na nich nevzťahuje vojenská ťarcha. Ak však z cudzej strany vpadne vojsko do krajiny, všetci do jedného musia nastúpiť. Taktiež, ak by sme chceli tiahnuť s vojskom mimo krajiny, všetci ktorí vlastnía stolice (čiže župani – V. S.) alebo majú peniaze (čiže príjem, resp. žold – V. S.) od nás, sú povinní vypraviť sa s nami.“³² V slovenskej historiografii jestvujú v podstate dva preklady Zlatej buly: Peter Ratkoš³³ a po ňom zhodne aj Ján Beňko³⁴ prekladá pasáž „et post reversionem iudicium exercitus super eos non recipiet“ nasledovne: „A po návrate nech sa neprijme nad nimi vojenský súd.“ V podstate obdobne interpretuje uvedenú pasáž aj Richard Marsina, ktorý používa pojem vojenskej súdnictvo.³⁵ Výklad o vojenskom súdnictve alebo prijímaní či vôbec konaní akéhosi vojenského súdu však v kontexte celého príslušného článku vyznieva zjavne neorganicky. Podľa nášho názoru ide o nesprávny preklad alebo nepochopenie výrazu *iudicium exercitus*, ktorý v tomto prípade označuje nie vojenský súd, lež druh poplatku, príspevku, pokuty, ťarchy či dane od tých servientov, ktorí kedysi (pred vydaním Zlatej buly) neúčast' na vojenskej príprave museli nahradiť týmto spôsobom. Servienti, ktorí sa na zahraničnom ťažení zúčastnili, takýto vojenský poplatok – celkom logicky – neplatili. Náš názor opierame v mnohom o Marsinov výklad vývoja a vzťahu vojenskej povinnosti a vojenských daní³⁶, ako aj o stanovisko L. Erdélyiho, ktorý uvedenú skutočnosť interpretuje v tom zmysle, že servienti (ako osobne slobodní vlastníci pôdy) nemusia nasledovať kráľa pri zahraničnej vojenskej

²⁸CJH 1000 – 1526.

²⁹Korai magyar történeti lexikon (9 – 14. század), (ďalej KMTL). Budapest 1994, s. 55 – 56. Spolu s odkazom na edície a základnú literatúru o Zlatej bule.

³⁰CJH 1000 – 1526, s. 130 – 145.

³¹Prax citovania zákonov, dekrétov, či smerných uznesení nie je doposiaľ jednotná. V staršej odbornej literatúre (zaiste aj pod vplyvom maďarskej historiografie) sa najčastejšie uvádza rok a (zákonný) článok, prípadne aj paragraf: napríklad 1486:31 § 3 znamená odkaz na zákoný článok 31, § 3 v (podľa CJH VI.) dekréte kráľa Mateja I. z roku 1486. S ohľadom na súčasnú slovenskú jazykovú prax budeme legislatívno-právne akty skrátené citovať ďalej takto: najprv arabskou číslou zákoný článok (zák. čl.), resp. článok (čl.), za znakom lomenia (/) uvádzame príslušný rok a napokon prípadne paragraf (§), teda už uvedený príklad má nasledovnú podobu: 31/1486, § 3.

³²„Si autem rex extra regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia ipsius et post reversionem iudicium exercitus super eos non recipiet. Si vero ex adversa parte exercitus venerit super regnum, omnes universaliter ire teneantur. Item si extra regnum cum exercitu iverimus, omnes, qui comitatus habent, vel pecunia nostram, nobiscum ire teneantur.“

MARSINA, R.: c. d., s. 200. Inak zák. čl. 7/1222, CJH 1000 – 1526, s. 134.

³³Naše dejiny v prameňoch. Bratislava 1971, s. 47.

³⁴Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I. (ďalej Dokumenty I.). Bratislava 1998, s. 125.

³⁵KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MARSINA, R.: Vojenské dejiny Slovenska. I. diel. Stručný náčrt do roku 1526. Bratislava 1994, s. 129. Doslova sa uvádza, že „na zahraničné výpravy sú kráľovskí služobníci povinní ísť iba vtedy, ak všetky náklady uhradí kráľ, aj ak sa zúčastnia zahraničnej výpravy, po návrate z nej sa už na nich nevzťahuje vojenskej súdnictvo.“

³⁶Tamže, s. 130. R. Marsina presvedčivo poukazuje na to, že treba zásadne rozlišovať medzi vojenskou povinnosťou a medzi vojenskými daňami. Pôvodnú formu postavenia vojska za vojny predstavovala vojenská povinnosť určitých vrstiev obyvateľov, ktorí sa po narukovaní vydržiavali z vlastných finančných prostriedkov. Každý, kto splnil túto povinnosť, neplatil žiadnu vojenskú daň. Od 2. desaťročia 13. storočia sa začali vyskytovať mimoriadne vojenské dane, ktoré mali financovať zahraničné dobovačné ťaženia. Zavedenie týchto daní poukazuje, že kráľ už netrval na osobnom vojenčení, lebo za prostriedky získané z vojenských daní si mohol najat' kvalitných profesionálnych žoldnierov, ktorých bojová hodnota bola vyššia než príslušníkov zvolávanej pohotovosti.

výprave, takže po skončení výpravy kráľ nemôže od servientov, ktorí zostali doma, požadovať (doslova vyrubovať) vojenský poplatok (*hadbirság* čiže *iudicium exercitus*), keďže na ťaženie do zahraničia sú zviazaní ísť iba na kráľove náklady, čiže ak dobrovoľne narukujú za žold.³⁷

Napokon, český právny historik K. Kadlec už dávnejšie poukázal na to, že v stredovekej uhorskej právnej terminológii sa termín *iudicium* používal vo význame pokuty či poplatku.³⁸ Aj kritické maďarské preklady – napríklad tzv. milénárny od Gyulu Nagya z roku 1899 či zatiaľ posledný od Gézu Érszegiho z roku 1972 – výraz *iudicium exercitus* interpretujú ako hadbirság či hadbirság (čiže vojenská pokuta, ťarcha), a nie bíróság (súd).³⁹

Ustanoveniu o vyňatí servientov spod vojenskej pokuty či dane sme venovali podrobnejšiu pozornosť aj preto, lebo dokumentuje nastupujúci vývojový trend všestranného oslobodzovania servientov od bremien, keďže aj v inom článku (3/1222) sa im zaručovala daňová exempcia a súčasne oslobodenie od povinnosti bezplatne hostiť kráľa: „Taktiež nebudeme od servientov vyberať žiadnu dávku (čiže daň – V. S.) z ich pozemkového majetku ani slobodné denáre; bez pozvania nebudeme zavítavať do ich domov ani dedín.“⁴⁰

Ďalšie ustanovenie vojenského charakteru v 10. článku Zlatej buly znie nasledovne: „Ak niektorý vazal majúci hodnosť zomrie vo vojenskej službe, jeho syn alebo brat nech je obdarený zhodnou poctou. A ak servient týmže spôsobom zomrie, nech jeho syna odmenia, ako kráľ uzná za vhodné.“⁴¹

³⁷ERDÉLYI, L.: c. d., s. 93. Obdobný (a podľa nás správny) názor zastáva aj maďarský marxistický historik MOLNÁR, E. A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. Budapest 1949, s. 37 a nasl. – uvádza, že servient je povinný vojskovať v zahraničí iba vtedy, ak mu kráľ poskytne peňažný žold; keď nedostal žold a nenarukoval do vojska, kráľ už (podľa Zlatej buly) nemal právo požadovať od neho vojenskú dávku či daň (*hadbirság*), ktorá mala peňažnú formu.

³⁸KADLEC, K.: *Verböczyovo Tripartitum a soukromé právo uherské i chorvátské šľechty v něm obsažené*. Praha 1902, s. 89.

³⁹II. Andre Aranybullája, Budapest 1987, s. 38, 50. V uvedenej monografii je popri obidvoch spomínaných prekladoch aj najstarší preklad do maďarčiny z roku 1805 od Benedeka Virága, ktorý termín *iudicium exercitus* interpretuje ako hadiítélet, čiže vojenský súd, resp. rozsudok. (Tamže, s. 16.)

⁴⁰„Item nullam collectam, nec liberos denarios colligi faciemus super predia servientum, nec domos, nec villas descenderemus, nisi vocati.“ MARSINA, R.: c. d., s. 200. Inak zák. čl. 3/1222, CJH 1000 – 1526, s. 132. Daňová dávka kolekta i slobodné denáre (či presnejšie denáre slobodných) mali charakter všeobecnej štátnej dane. O ich pôvode a funkcii jestvuje viacero rozličných názorov, ktorých rozbor presahuje rámec našej práce. Aspoň stručne však uvádzame, že kolekta mala pôvodne charakter mimoriadnej (nepravideľnej) dane, ktorá sa vyberala najčastejšie v spojitosti s financovaním kráľovského vojska či vojenských výprav. Vyberanie kolekty zaviedol práve uhorský kráľ Ondrej II. Problematikou tzv. slobodných denárov sa zaoberá aj D. Rapant v už citovanej štúdií *Liberi denarii* (pozri pozn. č. 19).

Descendenčná zvyklosť (lat. *descensus* – doslova zostúpenie, schádzanie, voľne preložené ako zavítanie, navštívenie) sa vyvinula v podmienkach naturálneho hospodárstva, keď kráľa cestujúceho po krajine museli kdekoľvek ubytovať a hostiť, čo pre ktoréhokoľvek kráľovského vazala a poddaného (bez rozdielu triednej príslušnosti) predstavovalo nákladné a nemalé bremeno. Íšlo teda o osobitnú formu feudálnej, spočiatku zväčša naturálnej renty, ktorá sa poskytovala kráľovi, ale aj kráľovnej, kráľovskému sprievodu i kráľovským hodnostárom. V 14. storočí sa descendenčná (hostiteľská) povinnosť poddaných už zväčša nahrádzala peňažným poplatkom, takže nadobudla charakter peňažnej renty. (Porovnaj KMTL, s. 166. Aj s odkazom na ďalšiu literatúru).

⁴¹„Si quis iobagio habens honorem in exercitu fidei mortuus, eius filius vel frater congruo honore sit donandus. Et si serviens eodem modo fuerit mortuus, eius filius, sicut regi videribitur, donetur.“ MARSINA, R.: c. d., s. 200. Inak zák. čl. 10/1222, CJH 1000 – 1526, s. 136. Na tomto mieste a v nasledujúcej poznámke (č. 42) citovaný termín *iobagio* (*iobagiones*) tlmočíme (súhlasne s P. Ratkošom a J. Beňkom) ako vazal, hoci si uvedomujeme, že zo sémantického hľadiska sa oba výrazy kryjú len čiastočne. Termínom vazal sa však v tomto prípade zda najadekvátnejšie vyjadruje tá spoločenská vrstva, ktorá mala bezprostredný (vazalský) vzťah ku kráľovi, keďže išlo vlastne o najvýznamnejších kráľovských hodnostárov (veľmožov, magnátov, pre ktorých sa zhruba od roku 1230 zaužívalo pomenovanie baróni - barones). Termín vazal tu plní úlohu identifikačného znaku a súčasne slúži aj na odlišenie od inej, nižšej kategórie (hradských) *iobagió*nov taktiež spomínaných v Zlatej bule z roku 1222. V tejto súvislosti súčasne považujeme za potrebné uviesť, že v 11. – 13. storočí sa ako *iobagió*ni všeobecne označovali viaceré výsadné, vnútorne diferencované vrstvy zväčša slobodného obyvateľstva od popredných hodnostárov až po radových príslušníkov vojska. Jednotlivé skupiny *iobagió*nov sa odlišovali spoločenským i právnym postavením, rozsahom majetkového vlastníctva a neraz aj stuňom podriadenosti. Najvýznamnejšiu vrstvu predstavovali kráľovskí *iobagió*ni sv. kráľa, ktorí svoje postavenie a majetky odvodzovali od čias uhorského kráľa Štefana I. či jeho najbližších nástupcov. Hradskí *iobagió*ni tvorili pomene početnú vrstvu, za prepožičané alebo udelené majetky vykonávali vojenskú a strážnu službu a občas zastávali aj nižšie správne funkcie v kráľovskom komitáte (hradskom španstve). Od prelomu 13. a 14. storočia až do

Z vojenského hľadiska je významné aj ustanovenie posledného zákonného článku (31/1222), ktoré dáva príslušníkom výsadnej vrstvy právo branného odporu voči panovníkovi: „Ustanovujeme tiež, že ak by sme my alebo ktorýkoľvek náš nástupca niekedy chceli tieto ustanovenia porušiť, tak biskupi ako aj iní vazali a šľachtici nášho kráľovstva, všetci i každý jeden, terajší i budúci, budú podľa tejto listiny môcť odporovať a protirečiť nám a našim nástupcom bez toho, aby sa to považovalo za znak nevery.“⁴² Práve toto ustanovenie sa nadišlo stalo jablkom sváru a ominóznym bodom vzťahu panovníka a šľachty, ale aj oporou uhorskej šľachty pri presadzovaní stavovských práv a slobôd voči ktorémukol'vek panovníkovi. Išlo totiž o široké oprávnenie, ktoré sa v podobných stredovekých listinách práv vyskytovalo len zriedkavo, hoci lenne právo v zásade uznávalo právo odporu, ba v období feudálnej roztrieštenosti v Európe bola detronizácia bežným javom. V prípade Zlatej buly z roku 1222 bolo však nezvyklé to, že sám kráľ priznal šľachte právo na odpor. Toto oprávnenie vychádzalo zo zásady léneho práva, že len verný kráľ má verných poddaných, takže navonok išlo vlastne o výraz spolupatričnosti kráľa a šľachty, ktorej podstata spočívala vo vzájomnej osobnej závislosti medzi seniorom a vazalom.⁴³

Vydaním Zlatej buly roku 1222 sa antagonizmus vnútri výsadných vrstiev uhorskej spoločnosti neskončil, lebo mnohé ustanovenia zostali iba nenaplnenou literou. Pod celospoločenským tlakom bol Ondrej II. roku 1231 prinútený obnoviť Zlatú bulu, a to dekrétom, ktorý spečatením potvrdil aj jeho synovia (Belo a Koloman).⁴⁴ Oproti pôvodnému zneniu boli niektoré články vypustené alebo inak formulované, iné zasa pridané. Napríklad vynechal sa článok (10/1222) o odmeňovaní pozostalých po vazaloch a servientoch padlých v boji.⁴⁵ Vypustené bolo aj ustanovenie záverečného článku (31/1222, § 2) o práve odporu (*ius resistendi*) voči kráľovi, ak by nedodržiaval stanovené výsady a slobody.⁴⁶ Namiesto toho mal podľa obnovenej Zlatej buly na plnenie ustanovení dozerat' ostrihomský arcibiskup, ktorý mal dokonca právo exkomunikovať kráľa (jeho synov i nástupcov) pri nedodržaní záväzkov.⁴⁷

Ustanovenie o účasti na vojenských výpravách bolo modifikované takto: „Ak vedieme vojsko mimo krajiny, šľachtici nemajú povinnosť ísť s nami (čiže s kráľom – V. S.), no (musia ísť) župani, žoldnieri, hradskí jobagióni a tí, ktorým to vyplýva zo služobných povinností, ako aj tí, ktorým sme dali rozľahlé majetky. Ak však do krajiny vpadne vojsko, všetci a každý jeden sa musia postaviť na obranu vlasti proti nepriateľovi. V záujme oslobodenia musí každý prenasledovať ustupujúce prepadové vojsko.“⁴⁸ Z uvedeného vyplýva, že sa rozšíril okruh voj-

roku 1848 sa termínom jobagióni označovali poddaní, čiže vykorisťovaná trieda. Doposiaľ nie je vedecky uspokojivo vysvetlené, prečo nastal tento zásadný sémantický obrat v obsahu výrazu jobagión.

Súčasne tu upozorňujeme na termín filii jobagionum, ktorý sa priamo v dobových zákonoch nevyskytuje. Venoval mu pozornosť D. Rapant v už citovanej (pozri poznámku č. 19) štúdií (Filii jobagionum s podtitulom Deti bojarské). Z jeho zistení vyplýva, že tzv. synovia jobagiónov ako spoločenská vrstva boli vlastne podskupinou jestvujúcou v oboch skupinách jobagiónov (čiže jobagiónov svätého kráľa, ako aj vlastných jobagiónov, ktorí zastávali nižšie hodnosti vo vojenstve. Filii jobagionum spočiatku vykonávali len službu v kráľovskom vojsku, a to v čase vojny. Táto povinnosť sa časom upresnila tak, že každých 6 usadlostí bolo povinných vyslať do kráľovského vojska jedného dobre vstrojeného bojovníka.

⁴² „Statuimus eciam, quod si nos vel aliquis successorum nostrorum aliquo unquam tempore huic dispositioni contraire voluerint, liberam habeant harum auctoritate sine nota alicuius infidelitatis tam episcopi quam alii iobagiones ac nobiles regni nostri universi et singuli presentes ac posteri resistendi et contradicendi nobis et nostris successoribus in perpetuum facultatem.“ MARSINA, R.: c. d., s. 201. Inak zák. čl. 31/1222, § 2, CJH 1000 – 1526, s. 144.

⁴³ MALÝ, K. – SIVÁK, F.: Dejiny štátu a práva v Česko-Slovensku do roku 1918. Bratislava 1994, s. 53.

⁴⁴ Kritické vydanie textu podáva MARSINA, R.: c. d., s. 267 – 269.

⁴⁵ Pozri poznámku číslo 41.

⁴⁶ Pozri poznámku číslo 42.

⁴⁷ „...ut sive nos sive filii nostri et successores nostri hanc a nobis concessam libertatem confringere voluerint, Strigoniensis archiepiscopus, premissa legitima amonitione, nos vinculo excommunicationis et eos inodandí habeat potestatem.“ MARSINA, R.: c. d., s. 268 – 269.

⁴⁸ „Nobis facientibus exercitum extra regnum, nobiles nobiscum ire non tenentur, nisi comites et stipendiarii et iobagiones castri et qui ex officio debito tenentur et quibus amplas concessimus possessiones. Si vero exercitus super regnum venerit, universi et singuli ad defensionem patrie contra inimicos se opponere teneantur. Regresso supervenienti exercitu pro vindicta ipsos tenentur persequi.“ MARSINA, R.: c. d., s. 268. Inak zák. čl. 15/1231, 16/1231, ako podáva MARCZALI, H.: Enchiridion fontium historiae Hungarorum. Budapest 1902, s. 136 – 137.

nopovinných účastníkov zahraničných výprav (popri županoch a žoldnieroch⁴⁹ o hradských jobagiónoch, o bližšie nešpecifikovaných kráľovských služobníkov či hodnostárov a o zámožných zemepánov); šľachtici (*nobiles*)⁵⁰ sú z tejto povinnosti vyňatí, avšak obrana vlasti⁵¹ je povinnosťou všetkých.

Ďalšia renovácia Zlatej buly v dekréte kráľa Bela IV. z roku 1267 nepriniesla v oblasti vojenstva žiadne väčšie modifikácie, čo možno dokumentovať príslušnými ustanoveniami: „Tiež ustanovujeme, že ak by kráľovstvo bolo ohrozené alebo okupované, budeme tiahnuť s vojskom my, šľachticov nebudeme do vojska nasilu nútiť, iba ak by z vlastnej vôle alebo na naše náklady chceli tiahnuť, ale nesmú tiahnuť s vojskom našich synov alebo iných.“⁵² Opäť sa tu však spomína ustanovenie o dedení po padlých: „Tiež ak nejaký šľachtic zomrie v (kráľovskom) vojsku a nebude mať dedičov, jeho majetky neprípadnú kráľovi, ale jeho príbuzným, a to tak, že im zostanú, odkúpia ich, alebo ináč získajú a potom ich môžu dediť.“⁵³

Posledný Arpádovec na uhorskom tróne Ondrej III. (1290 – 1301) obohatil uhorskú zákonodarnú prax o nový legislatívno-právny druh – korunovačný diplom, teda dekrét, v ktorom nový panovník pri nástupe na trón slávnostne sľubuje (písomne sa zaväzuje), že bude dodržiavať šľachtické práva a slobody. Ondrej III. v dekréte z roku 1290⁵⁴ z hľadiska vojenstva v podstate len opakuje už známe ustanovenia zo Zlatej buly a jej obnovení: v prípade útoku zahraničného nepriateľa alebo domáceho povstania proti kráľovi sú šľachtici a sedmohradskí Sasi (považovaní taktiež za šľachticov) povinní narukovať a pomáhať kráľovi; pri vojenskej výprave do cudziny nemusia sprevádzať kráľa, resp. vtedy vojenčia iba na kráľove náklady, teda za žold.⁵⁵

Z obsahového rozboru dekrétu z roku 1290 vyplýva, že Ondrej III. sa opieral najmä o strednú a drobnú šľachtu, a vo vojenskej oblasti – na rozdiel od svojho predchodcu Ladislava IV. (1272 – 1290), ktorý favorizoval Kumánov – aj o sedmohradských Sasov. Vzhľadom na vtedajšie rozhránané pomery – dlhodobé oslabovanie panovníckej moci a súbežný nárast moci veľmožov ústiaci do feudálnej anarchie – sa nemožno ani čudovať, že väčšina ustanovení dekrétu zostala v praxi bez účinku.

O nevelmi úspešnej snahe čeliť svojvôli oligarchov svedčí aj druhý dekrét Ondreja III. z roku 1298. Panovník sa ešte vo väčšej miere usiloval opierať o zemianstvo, ktorého predstavitelia mali spolu s 2 biskupmi (avšak bez veľmožov) zasadať v užšej kráľovskej rade schvaľujúcej všetky závažné kráľove rozhodnutia. Išlo však o veľmi krátkotrvajúcu, a navyše iba legislatívnu predzvesť politickej sily nižšej šľachty, ktorá sa ako stav začala opäť hlásiť o slovo až na prelome 14. a 15. storočia a definitívne sa presadila až o ďalších 100 rokov neskôr, teda na prelome 15. a 16. storočia. Zámer Ondreja III. posilniť vlastné vojenské sily na úkor oligarchov sa zračí najmä z ustanovenia o tom, že šľachtici sa môžu dobrovoľne rozhodnúť, ku komu nastúpia do vojenskej služby, nikto (t.j. nijaký oligarcha, čo sa však výslovne neu-

⁴⁹V uhorskej zákonotvornej praxi sa žoldnieri vlastne práve tu (15/1231) po prvýkrát označujú termínom stipendiarii.

⁵⁰V Zlatej bule z roku 1222 sa na tomto mieste menujú servienti, čo poukazuje na to, že v terminologickej rozkolísanosti postupne nadobúdal prevahu termín nobilis (nobiles) na označenie formujúcej sa jednotnej výsadnej vrstvy radovej šľachty – zemianstva.

⁵¹Terminologický výraz patria (vlast) použitý v tomto prípade ako synonymum pre Uhorské kráľovstvo je nana-
výš pozoruhodný.

⁵²Dokumenty I., s. 142. Autorom slovenského prekladu je Ján Beňko.

⁵³Tamže.

⁵⁴Na tomto mieste chceme poukázať na nesprávny chronologický údaj v poslednej akademickej syntéze slovenských dejín (*Dejiny Slovenska. I.* (do roku 1526). Bratislava 1986, s. 270), uvádzaný takto: „Ondrej III. ...sa v zákone z roku 1291 (ktorý bol písomným zachytením jeho korunovačnej prisahy z roku 1290) zaviazal...“ O správnosti datovania tohoto dekrétu (zákona) rokom 1290, a nie 1291, je zmienka vo viacerých starších i novších prácach, napríklad už v milénárom vydaní uhorských zákonov (CJH 1000 – 1526., s. XXXVI). Napokon, uvedený zákon je podľa spoľahlivej historicko-chronologickej príručky pomerne presne datovaný, a to časom okolo 1. septembra 1290. (Magyarország történeti kronológiája. I. kötet. A kezdetektől 1526-ig. Budapest 1986, s. 181 – 3. vyd.).

⁵⁵ERDELYI, L.: c. d., s. 117 – 118. K výkladu jednotlivých ustanovení pozri aj KRISTÓ, Gy.: c. d., s. 187 – 195.

vádza) ich v tom nemôže obmedzovať ani získavať do svojho vojska násilím.⁵⁶ Novo sa ustanovuje, že spomedzi dvoch alebo viacerých bratov vlastníacich rodinný nediel⁵⁷ musí na výpravu kráľovského vojska narukovať iba jeden – šikovnejší a silnejší, ak by sa do vojska nedostal, nedielni bratia platia vojenskú pokutu (daň), avšak iba za jedného. Proti vojensko-politickej moci oligarchov boli namierené viaceré ustanovenia dekrétu. Deklarovalo sa napríklad právo panovníka najat' si vojenské posily z cudziny v prípade domáceho odboja veľmožov. Predovšetkým ich sa súčasne týkalo nariadenie, aby zbúrali svoje pevnosti a hrady vybudované bez kráľovho súhlasu, čo však zostalo iba nenaplneným želaním, rovnako ako ustanovenie, že páchatelia svojvoľných činov násilenstva budú potrestaní skonfiškovaním majetkov, odňatím šľachtických výsad a slobôd a stratou právnej spôsobilosti.⁵⁸

Vláda panovníkov z anjouovskej dynastie – Karola I. (1301 – 1342), Ľudovíta I. (1342 – 1382), Márie (1382 – 1395) a Karola II. (1385 – 1386) – je príznačná mimoriadnou zákonodarnou chudobou. V milénarnej zbierke uhorských stredovekých zákonov sú publikované iba tri dekréty z obdobia anjouovskej vlády.⁵⁹ Ide o dekrét Karola I. z roku 1342,⁶⁰ ktorý z obsahového hľadiska striktné vzaté nie je zákonom, ale nájomnou zmluvou, v ktorej kráľ so súhlasom prelátov a veľmožov (barónov) prenajíma oravskému kastelánovi magistrovi Hypolitovi za 800 hrivien ročne výnosy a príjmy kremnickej komory, dekrét Ľudovíta I. z roku 1351,⁶¹ v ktorom sa jednak potvrdzuje Zlatá bula z roku 1222 – s výnimkou ustanovenia (zák. čl. 4/1222) o dedičskom konaní⁶² – a súčasne proklamujú ďalšie slobody a výsady. Z nich najdôležitejšie bolo ustanovenie (zák. čl. 11/1351) zakotvujúce zásadu rovnosti všetkých šľachticov: „...všetci právi šľachtici žijúci medzi hranicami našej krajiny... nech užívajú jednu a tú istú slobodu.“⁶³ A napokon ide o dekrét kráľovnej Márie z roku 1384,⁶⁴ ktorý je vlastne len confirmáciou predchádzajúceho dekrétu z roku 1351. V poslednom kritickom maďarskom vydaní zákonov a nariadení je edovaných spolu 16 normatífov – z nich 10 pripadá na obdobie vlády Karola I. a zhodne po tri vydali za Ľudovíta I. a za Márie, nie všetky sú však výsledkom kráľovskej (panovníckej) zákonodarnej činnosti, resp. niektoré v pravom zmysle slova nemožno považovať za zákon.⁶⁵

Mimoriadne slabý zákonodarný prínos Anjouovcov sa, celkom pochopiteľne, vypuklo prejavil aj vo vojensko-právnej legislatíve. Na samotné vojenstvo však táto okolnosť, a to je zaujímavé, nemala vážnejší vplyv. Politické a osobitne vojenské úspechy Karola I. v boji proti pretendentom na uhorský trón (Václavovi Přemyslovskému a Otovi Wittelsbachovi) i proti skupine oligarchov na domácej scéne alebo vojenské víťazstvá Ľudovíta I. na zahraničných bojiskách sú dostatočným svedectvom efektivity ich vojenskej sily a branného

⁵⁶Na vysvetlenie musíme dodať, že práve uvedené zákonné uznesenie, ktoré akoby nerešpektovalo dovtedajšie právne zvyky (najmä väzba a vzťahy familiarity), dávalo šľachticom možnosť slobodného výberu veliteľa, čiže vlastne možnosť nebrať ohľad na záväznú právnu obyčaj, z ktorej striktné vyplývalo pod koho zástavou majú vojsčiť. V danom prípade išlo o nanajväč účelový, inak však aj dubiozný právny normatív, lebo za iných okolností, konzekventne vzaté, mohol sa obrátiť aj v kráľov neprospech.

⁵⁷Išlo vlastne o vrstvu drobných šľachticov - pozemkových vlastníkov žijúcich spoločne v rámci rodinného nerozdelného majetkového vlastníctva. K rodinnému nedieli podrobnejšie: KADLEC, K.: c. d., s. 158 – 159, 191 – 199.

⁵⁸ERDELYI, L.: c. d., s. 122 – 123; KRISTÓ, Gy.: c. d., 201 – 205.

⁵⁹CJH 1000 – 1526., s. 150 – 189.

⁶⁰Tamže, s. 150 – 163.

⁶¹Tamže, s. 166 – 181.

⁶²V poslednej akademickej syntéze (Dejiny Slovenska. I., s. 351 - autorom príslušnej časti je R. Marsina) sa chybné uvádza, že Ľudovít I. v dekrete z roku 1351 (a po ňom aj Mária v dekrete z roku 1384) potvrdzuje Zlatú Bulu Ondreja II. z roku 1222 „s výnimkou práva odporu šľachty proti panovníkovi“. Údaj je pomýlený, keďže opak je pravdou, lebo práve v spomínanom Ľudovítovom dekrete sa *ius resistendi* vlastne (prvýkrát od roku 1222) opätovne zákonne obnovuje.

⁶³„...ut universi veri nobiles intra terminos regni nostri constituti..., sub una et eadem libertate gratulentur.“ DRH 1301 – 1457, s. 134. Inak zák. čl. 11/1351, CJH 1000 – 1526, s. 174.

⁶⁴Tamže, s. 184 – 189.

⁶⁵Podrobnejšie pozri DRH 1301 – 1457, s. 73 – 153.

systému.⁶⁶ Zároveň sú však podľa nášho názoru aj svedectvom toho, že obaja spomínaní anjouovskí uhorskí králi dokázali nielen nastoliť, ale aj udržať pevnú panovnícku moc najmä inými, než legislatívnymi prostriedkami, čiže vlastne takmer bez zákonodarnej aktivity. Iná je už otázka záväznosti právnej zvyklosti, čiže obyčajového práva, a to aj v oblasti vojenstva, čo napríklad v súvislosti s výpravou uhorského vojska Ľudovíta I. roku 1356 proti Benátkam zaznamenal florentský kronikár Matteo Villani: „Podľa dávnej zvyklosti majú stanovené, koľko jazdcov dodá každý barón alebo každá obec, ak kráľ vedie alebo nariaďuje vojnu, takže v súvislosti s počtom (jazdcov) a časom vojenskej služby každý vie, čo má robiť. A preto na príkaz panovníka (každý) okamžite, bez zdržiavania sa a prietahov vyráža, aby ihneď prišiel...“⁶⁷ Kronikár ďalej uvádza, že každá obec a každý barón vopred, čiže vlastne trvale, udržiava v pohotovosti tých, čo sú povinní vojenčením. Majú aspoň dva kone, sú vyzbrojení ľahkými útočnými zbraňami, čiže lukom a šípmi v tulcoch a na vlastnú ochranu im slúži dlhý meč. Spravidla sú odedi do viacerých plášťov z kordovátu, ktoré tak plnia aj úlohu brnenia. Na hlavu len zriedkavo nosia prilbu, lebo by im mohla prekážať pri lukostreľbe, ktorá je ich najväčšou prednosťou. Florentský kronikár uvádza, že každý vazal je povinný slúžiť tri mesiace.⁶⁸

Nevieme síce presne, čo v 14. storočí a predtým slúžilo podľa obyčajového práva za základ pre stanovenie počtu vystrojených jazdcov či iných ozbrojencov. Podľa neskoršej praxe sa však domnievame, že zaiste to bol jednak rozsah majetkového vlastníctva či počet (poddaných) obyvateľov žijúcich na zemepanských majetkoch, z ktorých sa podľa určitého kľúča staval prislušný počet vojenčiacich.

Zlatá bula z roku 1222 a všetky jej renovácie nám poskytujú hodnoverný zdroj informácií, z ktorých sa dá vytvoriť plastická, aj keď zďaleka nie celostná predstava o uhorskom vojenstve v 13. a čiastočne aj 14. storočí. Doterajšie poznatky možno stručne zhrnúť v tom zmysle, že z hľadiska organizácie a vývoja vojenstva predstavuje 1. polovica 13. storočia etapu dozrievania a rozkladu starých (preduhorských a včasnouhorských) foriem vojenstva (typických pre 10. – 12. storočie).⁶⁹ Významným vojenským medzníkom a súčasne akceleračným činiteľom bol tatársky vpád do Uhorska v rokoch 1241 – 1242. V jeho priamom dôsledku sa od 2. polovice 13. storočia v organizácii uhorského vojenstva prejavovali tendencie, ktoré sa vykryštalizovali a završili v priebehu 14. storočia. Zmeny vo vojenstve je nevyhnutné vnímať ako súčasť celospoločenského vývoja, ktorý však súveké zákonodárstvo nedokázalo vždy naplno reflektovať. Najmä prelom 13. a 14. storočia bol v Uhorsku pohnutým a dynamickým obdobím správaným závažnými spoločenskými udalosťami a štrukturálnymi zmenami. Z tých najdôležitejších musíme uviesť aspoň pretvorenie kráľovských komitátov (hradských španstiev) na šľachtické stolice s rozvíjajúcou sa autonómnou samosprávou, rozvoj privilegovaných miest a mestečiek, vytvorenie právne jednotnej (vnútorne však hospodársky i hierarchicky diferencovanej) šľachtickej triedy na čele s nepočetnou vrstvou veľmožov na jednej strane a triedy poddaných na strane druhej. Počas 13. storočia poklesol počet vojnopovinných a čiastočne sa

⁶⁶Vojenstvu a vojnovým udalosťami sa Anjouovcov sa podrobne venuje KRISTÓ, Gy.: *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest 1988. K prvým rokom vlády Karola I. pozri BREZOVÁKOVÁ, B.: *Konsolidačné snahy Karola I. v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310 – 1317)*. In: *Historický časopis*, 41, 1993, č. 4, s. 361 – 378. Príčinám, priebehu a výsledkom bitky pri Rozhanovciach sa venujeme v príspevku *Zápas o konsolidáciu Uhorska a bitka pri Rozhanovciach*. In: *SAmO – Spoločnosť, armáda, osobnosť*. 1997, č. 1, s. 22 – 26.

⁶⁷„...e hanno per loro antica consuetudine ordinate quantita di cavalieri, de' quali catuno barone, o comune hanno a servire il loro re quando va o monda in fatti d' arme, sicché il numero e 'l tempo del servizio catuno sa chelha a fare. E perocche alla richiesta del signore subitamente, senza soggiorno o intervallo, conviene, che sieno mosii...“ Príslušnú pasáž o uhorskom vojenstve publikuje MARCZALLI, H.: c. d., s. 225 – 227. V súvislosti s citovaným textom považujeme za potrebné upozorniť na to, že kým termín barón (barone) je tu jednoznačný, pojem obec (comune) treba zaiste chápať v širšom významovom zmysle, môže označovať azda aj stolicu, nielen mesto či daku obec (dedinu).

⁶⁸Tamže o výzbroji a výstroji. Údaj o časovom obmedzení vojenskej služby MARCZALLI, H.: c. d., nepublikuje, cituje ho však KRISTÓ, Gy.: c. d., s. 205.

⁶⁹K vojenstvu v 10. – 12. storočí podrobnejšie pozri KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MARSINA, R.: c. d., s. 109 – 113.

zmenila aj ich štruktúra.⁷⁰ Okrem šľachticov sa branná povinnosť vzťahovala aj na výsadné mestá, nie však na všetkých mešťanov, keďže sa zväčša vopred stanovila kvóta, koľkých ozbrojencov je to-ktoré mesto povinné dodať.⁷¹ Neboli to veľké počty, čo však odzrkadľuje trend osnovať počtom menšie, avšak výzbrojou a výstrojom kvalitnejšie vojsko. Túto snahu možno vystopovať skôr z privilégií než z kráľovských dekrétov už od konca 12. storočia a významne najmä v 13. storočí. Napríklad už roku 1193 kráľ Belo III. (1172 – 1196) udeľuje isté hradske španstvo s podmienkou, že obdarovaný musí v prípade obrannej vojny (čiže v rámci Uhorského kráľovstva) vyslať do kráľovského vojska 10 obrnených jazdcov rytierskeho typu, na zahraničnú výpravu však iba 4 ťažkoodencov.⁷² Od konca 13. storočia, a najmä za Anjouovcov možno z privilegií vybadať tendenciu nahradiť povinné vojenčenie finančným poplatkom,⁷³ čo len potvrdzuje nastúpený trend profesionalizácie vojska, keďže za takto získané poplatky panovník mohol najat' väčší počet žoldnierov, najmä z cudziny. Túto okolnosť priamo dokumentujú aj dobové kroniky. Uhorský kronikár magister Ján zo Šarišských Sokoloviec zaznamenáva, že kráľ Ľudovít I. „sa vybral proti benátskemu dóžovi nielen so svojím vojskom, ale aj s cudzími, nemeckými grófmi a rytiermi, ktorí ho podporovali a poskytovali mu pomoc. Osobitne mal rád Nemcov, rozumel ich jazyku a štedro im dával žold a dary. Preto k nemu radi prišli a verne mu slúžili.“⁷⁴ V kronike je aj pozoruhodná informácia o vojnovnej zvyklosti spôsobu prepustenia zajatcov: „Zvíťazili nad nimi a odviekli zajatcov, ktorým zhabali kone a zbrane a podľa žoldnierskeho zvyku nechali ich slobodne odísť.“⁷⁵

Prehľad o štruktúre a organizácii uhorských branných síl v období od 2. polovice 13. storočia až do sklonku 14. storočia načrtávame v priloženej tabuľke. Zo schémy je zjavné, že branné sily

⁷⁰Určovanie početnosti (či už vojska alebo obyvateľstva vôbec) v stredoveku je jednou z najproblematickejších otázok medievalistiky, keďže dobové pramene sú veľmi nespoľahlivé a neraz aj protirečivé.

Podľa odhadu maďarského vojenského historika Andrása Borosyho disponovali uhorské branné sily na začiatku 13. storočia nanajvyš silou 50 000 mužov, v druhej polovici 13. storočia však už len 40 000 mužmi: pričom asi 20 000 mužov pripadalo na súkromné vojská (autor ich bližšie nešpecifikuje, takže nevieme, či ide len o vojská veľmožov a prelátov, alebo aj o stoličné vojská), 10 000 na Kumánov a rovnako 10 000 na ostatné vojenské zložky, teda predovšetkým kráľovo dvorské vojsko, a vôbec všetkých ostatných bojujúcich „pod kráľovou zástavou“, čiže zemanov, vajakov kráľovských hradov, Sikulov a Pečenehov, oddiely rytierskych rádov templárov a johanitov atď. (Magyarország hadtörténete. I. A honfoglalástól a kiegyezésig. Budapest 1984, s. 34, 51.) Uvedený odhad celkového počtu považujeme vo veľkej miere za reálny, s rozložením sa však už nedá súhlasiť, lebo najmä počet Kumánov považujeme za prehnáný. Iný maďarský vojenský historik a medievalista László Veszprémy (A magyar hadtörténet fényes lapjai. Hadszervezet az Árpád-házi királyok alatt, In: Rubicon, Történelmi folyóirat. 6., 49. 1995, č. 5, s. 6.) napríklad odhaduje, že Kumáni po zmobilizovaní mali silu 3000 – 4000 mužov. Napokon sám A. Borosy neskôr prehodnotil a objektivizoval jednak svoje, ale aj iné odhady početnosti európskych a najmä uhorských vojsk v 10. – 14. storočí v údajovo bohatej a hutnej štúdií (Hadseregletészmok a X. – XIV. században, In: Hadtörténelmi közlemények, 105, 1992, č. 4, s. 3 – 32). Odhad početnosti uhorských branných síl je nasledovný: ku koncu 11. storočia medzi 16 000 – 22 000, pričom práve nižší údaj sa považuje za pravdepodobnejší; ku koncu 12. storočia na 28 000 – 32 000, pričom asi 20 000 mužov vojenčilo v komitátnych oddieloch (súčasťou ktorých vtedy pravdepodobne boli aj jednotky veľmožov a prelátov) a ďalších nanajvyš 5000 mužov tvorilo jednak vlastné kráľovo vojsko, do ktorého patrili aj (moslimskí) žoldnier, a jednak rádovi rytieri a príslušníci výsadných etník; v bitke proti Tatarom pri rieke Slanej roku 1241 mal Belo IV. k dispozícii menej ako 20 000 mužov; na sklonku 13. storočia branná moc predstavovalo maximálne 22 000 – 25 000 ozbrojencov, evidentný pokles početnosti vojska oproti predchádzajúcemu storočiu vyplýval z viacerých dôvodov, najmä však vzhľadom na celkový demografický úbytok a pokles obyvateľstva v dôsledku tatárskeho pustošenia; v 2. polovici 14. storočia – pri odhade počtu obyvateľstva celého Uhorska na 2,5 milióna – narástol stav ozbrojených síl na 35 000 – 40 000 mužov. (Tamže, s. 29 – 30.)

⁷¹Podrobnejšie sa tejto problematike venujeme v našej predchádzajúcej štúdií (SEGEŠ, V.: Hlavné črty zástoja miest na Slovensku v uhorskom stredovekom vojenstve. Vojenská história, 2, 1998, č. 1, s. 3 – 20.). Všimame si pritom aj úlohu a vojenské povinnosti výsadných etník (najmä Sasov) či teritórií (predovšetkým Spiša).

⁷²VESZPRÉMY, L.: c. d., s. 6.

⁷³Niektoré príklady (Veľký Šariš, Prešov, Sabinov – 1299, Spoločenstvo spišských Sasov – 1317) pozri SEGEŠ, V.: c. d., s. 9. V tejto súvislosti sme poukázali aj na to, že mestám a mestečkám, ktoré dostali privilégiá v 14. storočí, sa vojenská povinnosť (služba) vyslovene neuložila, na rozdiel od zaužívanej praxe v prvej polovici 13. storočia.

⁷⁴SOPKO, J.: Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov. Budmerice 1995, s. 91.

⁷⁵Tamže.

v Uhorsku sa skladali predovšetkým z vlastného kráľovského vojska, ktoré tvorila predovšetkým kráľovská družina či inak povedané kráľovské dvorské vojsko. Za vojakov vydržiavaných kráľom treba považovať aj žoldnierov kráľovho bandéria a ďalej aj dvorských hodnostárov, dvoranov a vôbec všetkých príslušníkov kráľovského dvora. Medzi nimi osobitne vynikali dvorní rytieri.⁷⁶ Za Karola I. ich bolo relatívne málo, ich počet významnejšie narástol až za vlády jeho syna Ľudovíta I. Pod kráľovou zástavou bojovali aj kráľovskí služobníci či dôvernici a vôbec všetci prostí slobodní z kráľovských majetkov. Za súčasť kráľovského vojska treba považovať aj nepočetný, ale z vojenského hľadiska mimoriadne kvalitný kontingent rytierskeho rádu johanitov a templárov usadených v Uhorsku už od polovice 12. storočia. Čo do výzbroje či disciplíny sa rádovými rytierom nevyrovnal v Uhorsku žiaden iný druh vojska.

Pomerne kvalitnú časť uhorských branných síl tvorili oddiely veľmožov a prelátov, čiže najvýznamnejších predstaviteľov, ktorí sa neskôr (v 15. storočí) nazývali koruhvoví páni (*domini banderiatii*). Vysokí cirkevní hodnostári mali povinnosť postaviť vojsko nielen z obyvateľov vlastných poddanských usadlostí, ale aj podľa príjmov z desiatku. Základnú a najpočetnejšiu zložku oddielov cirkevných feudálov tvorila osobitná vrstva ľudí usadených na cirkevných majetkoch, ktorí sa v Zlatej bule (zák. čl. 3/1222, § 2) označujú ako cirkevný ľud (*populus ecclesiarum*), od konca 13. storočia sa zväčša nazývali už predialisti (nom. sg. *nobilis praedialis*), a to podľa ich majetku – predia majúceho alodiálny charakter. Ich hlavnou feudálnou povinnosťou bol výkon vojenskej služby v prípade potreby, takže z právneho i spoločenského hľadiska sa spravidla považovali za najnižšiu vrstvu výsadnej triedy.

Ako príklad veľmožského bandéria na prelome 13. a 14. storočia možno uviesť vojsko Matúša Čáka. Jeho prevažnú časť tvorila ľahká jazda a pešiáci. Išlo o domácich familiárov, čeladníkov, služobníkov a poddaných, no v neposlednom rade aj zemanov z rozsiahleho územia Matúšovej državy. V Matúšovom vojsku bojovali vo väčšom počte aj námezdni ťažkoodenci-žoldnier a ťažkoodení jazdci z radov majetnejšej šľachty, ktorých k Matúšovi viazala familiárna povinnosť. Všetkých ťažkoodencov nebolo spolu viac než 2000 – 3000, no práve oni tvorili základ a najúdernejšiu časť Matúšovho stáleho vojska, ktoré podľa odhadu malo spolu asi 5000 bojovníkov. Ani vojská ostatných oligarchov sa v základných črtách nelíšili od Matúšovho vojska, určite však neboli natoľko početné.⁷⁷

Ďalšiu skupinu tvorili vojenské oddiely jednotlivých stolíc postavené zo stoličnej šľachty na čele s príslušnými županmi. Práve na konci 13. a začiatkom 14. si šľachtické stoličné vojská takmer v plnej miere podmanili páni a vládcovia drážav, čiže oligarchovia, ktorí neraz sami zastávali aj županskú funkciu.⁷⁸

Za vlády Ajouovcov v 14. storočí čo do druhu vojska naprostú väčšinu uhorských branných síl tvorilo jazdectvo. Ťažkoodená jazda rytierskeho typu mala maximálnu silu 2000 až 3000 mužov, pričom na ktorejkoľvek vojenskej výprave sa spravidla zúčastňovalo 1500 – 2000 mužov. Prechodný typ jazdectva bol taktiež pomerne početný, no vzhľadom na nedostatok relevantných údajov nemožno ho presnejšie vyčísliť. Najpočetnejšiu zložku jazdectva tvorila ľahká jazda, ktorú predstavovali príslušníci výsadných etník – Kumáni, Jásovia, Sikuli

⁷⁶VESZPRÉMY, L.: Károly Róbert. (Budapest 1994), s. 48 – uvádza, že z obdobia Karola I. je po mene známych 15 rytierov a za Ľudovíta I. takmer 90 rytierov. Z prehľadu, ktorý sme zostavili na základe údajov najmodernejšej archontologickej príručky (ENGEL, P.: Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457. I. Budapest 1996, s. 469 a nasl.), vyplýva, že za Karola I. možno v rokoch 1311 – 1342 na kráľovskom dvore menovite doložiť spolu 67 príslušníkov rytierskeho stavu: 12 rytierov, 44 panošov, 2 familiárov a 9 pázat. Okrem nich bol za kráľa Václava roku 1301 menovite známy jeden panoš. Veszprémyho údaj o počte rytierov na dvore Ľudovíta I. sme taktiež preverili a dospeli k tomuto výsledku: od 16.7.1342 do 10.9.1382 je dosiaľ po mene známych spolu 231 príslušníkov rytierskeho stavu (z nich 19 pôsobil na dvore už za Karola I.), a to 141 rytierov, 66 panošov, 20 familiárov a 4 pázata.

⁷⁷O vojsku Matúša Čáka pozri stručný článok SEGEŠ, V.: Vojenstvo v dobe Matúša Čáka Trenčianskeho. In: Apológia, Časopis Armády SR, 1996, č. 4, s. 27 – 30.

⁷⁸Jeden z najvýznamnejších súčasných maďarských medievalistov Pál Engel tvrdí, že za Ajouovcov nejestvovali stoličné bandéria, tie sa pokúsil zriadiť až Žigmund dekrétom z roku 1435. (ENGEL, P.: Társadalom és politika: struktúra az Anjou-kori Magyarországban, Budapest 1988, s. 9.)

a a azda aj Pečenehovia. Pešiáci mali v uhorskom vojsku za Anjouovcov iba podradnú úlohu, začalo sa však používať už delostrelectvo.⁷⁹

Takmer zanedbateľnú a z globálneho vojenského hľadiska nevelmi významnú úlohu malo uhorské námorné loďstvo, preto sa naň pri výpočte branných síl neraz zabúda. Jeho počiatky sa síce spájajú s menom kráľa Bela IV., išlo však skôr o pokus, ktorý mal iba krátke trvanie. V tejto súvislosti považujeme za hodné zmienky, že v romanticky účelovom zveličení sa táto skutočnosť premietla aj do slovenskej vojenskej i vojnovej propagandistickej literatúry za prvej Slovenskej republiky.⁸⁰ Skutočný vznik uhorskej flotily možno datovať rokom 1358, keď Ľudovít I. znovu získal Dalmátsko. Vtedy sa medzi uhorskými vojenskými hodnosťami spomína aj kráľovský námorný admirál (*amiratus maritimus regis*), tento titul sa potom v prameňoch priebežne uvádza až do roku 1420, keď Uhorsko opäť stratilo Dalmátsko. Vlastnú flotilu tvorilo okolo 15 galér a 10 – 20 menších lodí (bárok), ktoré vrátane námorníkov vystrojovali dalmátske mestá a ostrovy, spolovice však samotný Dubrovnik.⁸¹

Pri sumarizácii legislatívno-právnych noratívov obsiahnutých v dekrétach z 13. a 14. storočia musíme konštatovať paradoxnú skutočnosť, že totiž nevieme priamo doložiť ani pojem bandérium, ani pojem insurekcia, ktoré – ako sa dávno traduje – tvorili podstatu uhorského stredovekého (feudálneho) vojenstva. Neznamená to však, žeby tieto ustanovizne v danom období nejestvovali. Podľa nášho názoru ide tu o názorné svedectvo oneskorovania sa právnej terminológie za reálnou skutočnosťou.⁸² Príčiny tejto disproporcie bude však potrebné hlbšie preskúmať a následne osvetliť. Predbežne sa možno uspokojiť aspoň so stručnou charakteristikou týchto pojmov, ako sme ich vytýčili pre potreby prvého *Lexikónu slovenských dejín*. Za bandérium považujeme jednak samotnú bojovú zástavu (koruhvu, prápor), ale všeobecne aj slávnostný jazdecký oddiel či sprievod. V uhorskom brannom a vojenskom systéme ním v širšom zmysle slova chápeme ozbrojenú jednotku bojujúcu pod zástavou toho, kto ju postavil, vystrojil a viedol.⁸³ Súčasne musíme uviesť, že vytvorenie banderiálneho vojenského zriadenia sa až donedávna nesprávne zväčša prisudzovalo Karolovi I., no oddiely bojujúce pod samostatnou zástavou (koruhvou, lat. *vexillum* a od 14. storočia synonymicky *banderium*) kráľa či veľmožov jestvovali už za vlády Arpádovcov. Prikláňame sa k domnienke Petra Ratkoša, že „Kolomanov zákon stal sa azda základom neskoršieho banderiálneho vojska najmocnejších veľmožov (barones).“⁸⁴ Konkrétne ide o 40. kapitolu Kolomanovho prvého zákonníka vydaného okolo roku 1100, kde sa jasne hovorí

⁷⁹KRISTÓ, G.: c. d., s. 211.

⁸⁰ERCÉ (inak Radványi, Celestín Anton): Keď rinčali zbrane. Slovenská vojenská tradícia. Bratislava 1944, s. 31 – 33. Bez akýchkoľvek opory v prameňoch sa tu tvrdí, že prvý najvyšší veliteľ „prvej starouhorskej maríny“ bol Slovák z Turca Marinus Blažovský z Blažoviec. Ďalej sa uvádza, že Belo IV. ho vymenoval za najvyššieho veliteľa (admirála) svojho vojenského loďstva a povýšil ho súčasne do grófskeho stavu, pričom Blažovský prijal predikát gróf Černoťský. Ahistorickosť týchto tvrdení netreba širšie rozvádzať.

⁸¹KMTL, (heslo spracovala Teke, Zs.), s. 354 s odkazom na MIKLÓSY, Z.: A magyar király tengeri hajóhada a kőzépkorban. (s.l.) 1934.

⁸²Tento jav, ktorý by sa dal označiť ako tzv. terminologický sklz, pregnantne vystíhol popredný francúzsky medievalista Georges Duby, keď v súvislosti s rozborom vzniku rytierstva a vymedzením pojmu miles uviedol, že úradný (diplomatický) jazyk – na rozdiel od literárnej i hovorovej reči – omnoho väčšmi zohľadňuje právnu podstatu skutočnosti, čiže definovanie, kvalifikovanie a vzájomné odlišenie istého právneho stavu (statusu). Slovník úradného jazyka sa pritom vyznačuje strohosťou, silnou ritualizáciou, rutinnosťou a bránením sa akýmkoľvek novotám, takže spravidla s veľkým oneskorením zachytáva (slovom označuje) procesy a javy príznačné pre daný stupeň spoločnosti a vývoja. Úradný jazyk však súčasne nespochybniteľne signalizuje, že ak sa istý pojem, istá nová spoločenská kategória už očitne v jeho slovníku, znamená to, že aj kolektívne vedomie existenciu tohto pojmu uznalo, posvätilo a plne akceptovalo, a ako stabilnú a stálu štruktúru aj sprostredkúva pre nasledujúce generácie. (DUBY, G.: *Emberek és struktúrák a középkorban*. Budapest 1978, s. 75 – 76. – Ide o maďarský preklad súboru 5 autorových štúdií vydaných vo francúzskom origináli pod názvom *Hommes et structures du moyen âge*. Paris 1973.)

⁸³Lexikón slovenských dejín. (Kolektív autorov) Bratislava 1997, s. 184. Pozri aj KMTL, heslo *banderium* (autor ENGEL, P.), s. 78 – 79.

⁸⁴Dejiny Slovenska I. (do roku 1526), s. 205. Richard Marsina – ako autor príslušných kapitol vojenských dejín Slovenska – sa k otázke vzniku banderiálneho zriadenia priamo nevyjadril, konštatuje, že „v 14. storočí, najmä v jeho druhej polovici, bol nový systém vojenstva už plne dobudovaný. Nazýva sa banderiálnym systémom...“ (KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MARSINA, R.: c. d., s. 135.) Na inom mieste uvádza, že prvý doklad na používanie pomenovania bandérium (koruhvu) sa datuje až rokom 1403. (Tamže, s. 129.)

o tom, že župani, ktorí vo svojich súkromných dedinách dokážu vybrať od svojich osobne slobodných (poddaných) dostatok koní a 100 penzí (ako daň), musia postaviť pre kráľa jedného jazdeckého ťažkoodenca, ak majú príjem 40 penzí, sú povinní postaviť jedného vojaka bez brnenia.⁸⁵

Insurekciu charakterizujeme vo všeobecnosti ako povstanie a špeciálne v uhorskom brannom systéme ako brannú pohotovosť, čiže spravidla povinnosť šľachty (prípadne aj ďalších spoločenských vrstiev) narukovať, ozbrojene povstať a brániť krajinu.⁸⁶ V modernej slovnnej zásobe insurekcii plne zodpovedá termín mobilizácia.

O forme a spôsobe vyhlasovania všeobecnej brannej pohotovosti čiže insurekcie podáva svedectvo Verbőcioi *Tripartitum*. V I. časti, 3. tit., 2. § sa doslova uvádza: „...keď sa vyskytnú dake záležitosti, ktoré sa všestranne týkajú obce, alebo doľahne potreba všeobecnej vojenskej výpravy, vtedy nech sa po obydliaoch a táborech Hunov nosením dýky či meča zmáčaného krvou vstevuje a vzápätí nech sa volajúcim hlasom rečie: Boží hlas a prikaz celej obce (veľí), aby sa každý jeden dostavil na tamto miesto – pomenujúc ono miesto – ozbrojený alebo ako najlepšie môže, aby si vypočul radu obce a zároveň rozkaz.“⁸⁷ Verbőci – celkom v duchu stredovekej uhorskej idey o spoločnej hunsko-maďarskej etnogenéze – síce chybné stotožňuje Hunov so starými Maďarmi, no vecne správne zaznamenáva starú obyčaj zvolávania vojska a vyhlasovania brannej pohotovosti nosením vztýčeného zakrvaveného meča či dýky.⁸⁸ Ďalej sa uvádza, že tento zvyk sa medzi Uhrami (starými Maďarmi) neporušene dodržiaval až do čias kniežaťa Gejzu, otca prvého uhorského kráľa Štefana a že vzhľadom na tento zvyk mnoho Hunov (! sic) upadlo do večného sedliackeho stavu (doslova *in rusticitatem*), čím sa tu však myslí poddanstvo.⁸⁹ A Verbőci vzápätí podáva aj príčinu: „lebo bolo rozhodnuté, že narušitelia tohto prikazu, ak nepodajú rozumné vysvetlenie, majú byť dýkou rozpárani napoly, alebo nech upadnú do úplného a večného poddanstva.“⁹⁰ *Neplnením vojenských povinností* (podč. – V. S.) si autor ďalej vysvetľuje: „že toto rozhodnutie – ako bolo povedané – mnohých Uhrov dostalo do plebejského stavu. Lebo inak by nebolo možné, aby

⁸⁵ „Comites, si proprios in villis suis liberos habuerint, de quibus equos accipere et centum pensas possint colligere, loricated unum regi de sumptu illo procurent: si vero quadraginta pensas, militem absque lorica educant, at si minus, suis hoc propriis usibus reservent.“ CJH 1000 – 1526, s. 108.

Inak práve v súvislosti s tu citovaným výrazom miles, D. Rapant poukázal na sémantický obsahový posun, keďže práve na tomto mieste označenie miles už vyjadruje nie rytiera či gardistu (príslušníka kráľovskej telesnej stráže), lež všeobecne vojaka, bojovníka. (RAPANT, D.: Drobne štúdie... V. Militeses, cives, civilis, c. d., s. 93.)

⁸⁶ Lexikón slovenských dejín, c. d., s. 224.

⁸⁷ CJH – *Tripartitum* I, 3., 2., s. 56.

⁸⁸ Zvolávanie vojska týmto spôsobom na našom území bolo známe u Slovanov veľmi dávno. Podľa tradície siaha do obdobia utvárania feudálnych vzťahov so silnými prežitkami zvykov z rodovej spoločnosti, čiže do predveľkomoravského obdobia, keď sa do zbrane povolávala celofudová pohotovosť. (Pozri KLUČINA, P. – ROMANÁK, A.: Človek, zbraň a zbroj v obraze doby. I. díl. 5. – 17. stol., Praha 1983, s. 70.)

Bez toho, aby sme spochybňovali pôvod tohto zvyku u starých Maďarov alebo prioritizovali túto obyčaj ako slovenskú, upozorňujeme, že už takmer 400 rokov pred Verbőcim český kronikár Kosmas (asi 1045 – 1125) opisuje, ako český knieža Břetislav I. zvolával roku 1039 vojsko na výpravu do Poľska: „A hneď vyhlásil prísne nariadenie a dal na znamenie svojho rozkazu po celej krajine nosiť povraz upletený z lyka na výstrahu, aby každý oneskoreniec, ktorý by prišiel do tábora po danom hesle, vedel, že bude takým povrazom obesený na šibenici.“ (Preložené a citované podľa KLUČINA, P. – ROMANÁK, A.: c. d., s. 70.) Ba už pre časovo skoršie obdobie Kosmas v súvislosti s vojnou Čechov proti Lučanom zaznamenal, že knieža Vlastislav vyslal posla s mečom. Obidve znamenia (meč i povraz) boli podľa údajov kronikára zároveň symbolom trestu za oneskorený nástup.

V zásade sa stotožňujeme s logickým a presvedčivým názorom českého vojenského historika Pavla Choca, ktorý predpokladá, že v staršej dobe (vo včasnom feudalizme, čiže v období 10. – 13. storočia) knieža zvolával družinu na nástup ústnym rozkazom, ktorý tmočili poslovia vyslaní na hrady, kde sa členovia družiny nachádzali. Ak sa zvolávala celokrajinská branná pohotovosť, poslovia vyhlasovali rozkaz kniežaťa ústne prechádzajúce po krajine, pričom vyhlásené slová potvrdzovali zvláštnym znamením vojny, ktoré niesli. Ide teda vlastne o rovnaký spôsob, ako zaznamenáva Verbőci. Choc však predpokladá, že toto znamenie vojny nebolo azda vždy rovnaké a ustálené, knieža ho určoval od prípadu k prípadu. (Pozri CHOC, P.: S mečem i štítem. České raně feudální vojenství. Praha 1967, s. 250.)

⁸⁹ CJH – *Tripartitum* I, 3., 3. §, s. 56.

⁹⁰ Tamže, I, 3., 4. §.

sa stal jeden pánom a druhý sluhom, jeden šľachticom a iný zasa nešľachticom a sedliakom, keďže všetci sú z toho istého pokolenia, ktoré totiž svorne pochádza od Hunora a Magora.“⁹¹

Pre dnešného historika je naivita Verbóciho zdôvodnenia príčin triedne rozdelenej uhorskej (či vlastne v striktné vzťahu interpretácii maďarskej)⁹² spoločnosti taká očividná, že zdanlivo by nepotrebovala hlbší komentár. „Lenže“ – ako na to poukazuje holandský medievalista Johan Huizinga – „pre dejiny civilizácie má každý sebaklam či svetonázor hodnotu dôležitého faktu“.⁹³ Bolo by teda zaujímavé zistiť, či uvedená fikcia má obdobu v súvekom právnom myslení v Európe, kedy a ako sa ocitla v uhorskom obyčajovom práve, či naozaj až za Verbóciho alebo už dávnejšie pred ním, lebo následne sa ako idea aj napriek fiktívnosti hlboko a nadlho zakorenila vo vedomí uhorskej feudálnej spoločnosti. Spolu s ideou o svätej korune sa stala základným pilierom a politickým argumentom uhorskej šľachty. V tejto súvislosti treba poukázať na tézu, podľa ktorej „len šľachtici volia panovníka, a panovník zasa ustanovuje šľachticov a ozdobuje šľachtickou počťou“.⁹⁴ Reálnejší a pre ďalší život závažnejší podklad malo kodifikovanie inej právnej obvyče: „Teda pravé šľachtictvo sa dá nadobudnúť vojenským životom a disciplínou, ako aj ostatnými duchovnými a telesnými danosťami a cnosťami.“⁹⁵ V rukopisnom preklade tohto ustanovenia *Tripartita* preloženého do slovenčiny v 1. polovici 16. storočia sa v príslušnom (4.) titule uvádza: „Pak aby každý vedel, že tzyr (!) weczy su, skrze ktere krale zemany delagy a wstawugy. Napred pro dostateczne Ryczyerstwy a boyowany a gyne cznothy, ...“⁹⁶

Citátom z Verbóciho sme našu štúdiu začali a uvedenou slovenskou interpretáciou aj končíme. Uvedomujeme si pritom, že súčasťou prehľadu legislatívno-právnych noriem uhorského vojenstva do konca 14. storočia by mal byť aj dekrét kráľa Žigmunda (1387 – 1437) z októbra 1397.⁹⁷ Dekrét bol prijatý na sneme v Temešvári (dnes Timisoara) len rok po katastrofálnej porážke uhorského a križiackeho vojska pri Nikopoli. Z hľadiska závažnosti a obsahu si tento dekrét zasluhuje osobitnú pozornosť, keďže ho treba považovať za začiatok kvalitatívne vyššej etapy uhorského zákonodarstva a súčasne za predzvesť ďalšej etapy uhorského vojenstva v období neskorého stredoveku.

V. SEGEŠ: LEGISLATIV-RECHTLICHER RAHMEN DES UNGARLÄNDISCHEN WEHRWESENS BIS ZUM ENDE DES 14. JAHRHUNDERTS

Der Forschungsgegenstand der vorliegenden Studie ist die Problematik der legislativen Verordnungen des ungarländischen Wehrwesens im Mittelalter. In der Einleitung stellt der Autor die Definition des Militär – und Kriegesrechtes (ius militare) dar, die für die ungarische Rechtspraxis nach dem Vorbild des Decretum Gratiani von Stefan Verbóci (Stephanus de Werbőcz) im bedeutendsten ungarischen Rechtsbuch (Sammlung des Gewohnheitsrechtes), gekürzt genannt Tripartitum (aus dem Jahre 1514) aufgezeichnet wurde. Das ungarische mittelalterliche Rechtssystem war kompliziert und vielfältig. Deshalb wendet der Autor im ersten Teil seine Aufmerksamkeit auf dieses System und seine Entwicklung im Mittelalter. Er erläutert sowohl mehrere grundsätzliche Rechtsnormen und –beziehungen, als auch Rechtsquellen und legt besonderen Wert auf das Gewohnheitsrecht, das Gesetz, das Dekret und das Privilegium. Anhand einiger Beispiele aus dem Formelbuch von Somogyvár – die um 1460 – 1470 in der königlichen Kurie verfasste Formelsammlung, die zugleich bisher die älteste bekannte mittelalterliche juristische Abhandlung über die Stel-

⁹¹Tamže, I., 3., 5. §

⁹²Verbóci sa celkom jednoznačne odvoláva na pokolenie báneho Hunora a Magora (t.j. Maďara). Stredovekí uhorskí kronikári v týchto menách personifikovali pomenovania dvoch etník v období pred ich príchodom do Karpatskej kotliny: Onogurov (a nie Hunov, ako by sa na prvý pohľad zdalo) a Maďarov (resp. v širšom význame Ugrofinov). Jestvujú aj ďalšie interpretácie, ku ktorým pozri napr. GYÖRFFY, Gy.: Krónikáink és a magyar őstörténet. Budapest 1948, s. 28 – 31. Prínosný pohľad obohatený o vojenskohistorické aspekty prináša VESZPRÉMY, L.: A hun-magyar hagyományok alakulása és tatarjárás. In: Hadtörténelmi Közlemények, 104, 1991, č. 1, s. 22 – 33.

⁹³HUIZINGA, J.: Jeseň stredoveku. Homo ludens. Bratislava 1990, s. 36.

⁹⁴„Neque enim princeps, nisi per nobiles eligitur neque nobilis, nisi per principem creatur, atque dignitate nobilitari decoratur.“ CJH – Tripartitum, I., 3., 7§, s. 58.

⁹⁵Tamže, I., 4., prol.

⁹⁶Országos Szechényi Könyvtár (Krajinská Széchenyiho knižnica), Budapešť, sign. Fol. lat. 1779, s. 1 (podľa novodobého paginovania).

⁹⁷Edícia in: DRH 1301 – 1457, s. 157 – 174.

lung der Rechtsquellen ist – kann man deutlich bemerken, dass es im überlieferten System des mittelalterlichen ungarischen Rechts nicht nur der Rangunterschied, sondern auch die Konkurrenz zwischen den Rechtsquellen gab.

Schon die Gesetzbücher der ersten ungarischen Könige (vor allem von Stefan I. und Koloman) regelten zwar den Bereich des Militärwesens, jedoch nicht systematisch genug. Die Verordnungen bilden die Grundlage für die Erläuterung sozial-rechtlicher Stellung der Angehörigen verschiedener Sozialschichten der ungarländischen Gesellschaft (aus der militärischen Hinsicht besonders wichtig sind: miles, cives, civilis).

Die Goldene Bulle von Anreas II. aus dem Jahre 1222 gilt für den Autor als die erste komplexere legislative Grundlage des ungarländischen Militärwesens, weil sie die Wehrpflicht und Wehrdienst verschiedener Sozialschichten reguliert. Vor allem sind es *servientes regis* (Dienern des Königs), zwei, bzw. drei Arten von *iobagiones*; *iobagiones sancti regis* (Jobagiones des hl. Königs), *iobagiones castris* (Burgjobagionen), *filiis iobagionum* (Jobagionensöhne, bzw. jüngere Jobagionen), *nobiles* (Adlige, aber auch spätere Barone).

Die entsprechenden Gesetz-Artikel dieser Bulle werden in der Konfrontation mit den bisherigen Einsichten slowakischer und ungarischer Historiker ausführlich analysiert. Im weiteren richtet der Autor seine Aufmerksamkeit auf alle Renovationen der Goldenen Bulle (1231, 1267, 1290, 1351, 1384) mit dem Hinweis auf eventuelle Unterschiede. Aufgrund rechtlicher und chronikalischer Quellen faßt er dann das Bild der Organisation ungarländischer Wehrkräfte seit der 2. Hälfte des 13. Jhs bis zum Ende des 14. Jhs.

Im Schluß zitiert der Autor mehrere Gesetz-Artikel des *Tripartitum*, die auch solche militärische Tatsachen erläutern, die in den legislativ-rechtlichen Verordnungen (vor allem in den königlichen Gesetzen) nicht vorkommen.

SCHÉMA UHORSKEJ BRANNEJ MOCI V 13. A 14. STOROČÍ

